

Sociologie umění

Kritika masové kultury a kulturního průmyslu

Literatura v češtině

- ▣ Benjamin, Walter: *Dílo a jeho zdroj*. Praha 1979.
- ▣ Adorno, Theodor: *Estetická teorie*. Praha 1997.
- ▣ Bell, Daniel: *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha 1999.
- ▣ Adorno, Theodor W. – Horkheimer, Max: *Dialektika osvícenství. Filosofické fragmenty*. Praha 2009.
- ▣ Adorno, Theodor W.: *Schéma masové kultury*. Praha 2009
- ▣ Benjamin, Walter: *Výbor z díla I. Literárněvědné studie*. Praha 2009
- ▣ Kracauer, Siegfried: *Ornament masy. Eseje*. Praha 2008
- ▣ Riesman, David: *Osamělý dav. Studie o změnách amerického charakteru*. Praha 2007

Dvě tradice diskursu o masové kultuře

- sociální vědy – communication science
- kulturologie

Klíčové pojmy

- masa
  - Elias Canetti: *Masse und Macht* (1960), česky *Masa a moc*, Praha 1994
- masová komunikace
- masové publikum
- masová kultura

Masa

- velký soubor
- není diferencovaná
- převážně záporná podoba
- postrádá pořádek
- je projevem masové společnosti

Masová komunikace

- ▣ velký rozsah
- ▣ jednosměrný tok
- ▣ asymetrie
- ▣ neosobní a anonymní
- ▣ propočítaný vztah
- ▣ standardizovaný obsah

Masové publikum

- početné
- velmi rozptýlené
- neinteraktivní a anonymní
- heterogenní
- neorganizované a neschopné samostatné akce

Masová kultura

- není tradiční
- není elitní
- je produkována masově, tedy průmyslovým „továrním“ způsobem
- je populární (popular)
- je komercializovaná
- je homogenizovaná („nejnižší společný jmenovatel“)

Tradice kritiky masové kultury

- diskuse o technice a umění ve 20. letech vesměs optimistická, ve 30. letech střízlivění
- kritika zprava – konzervativní kulturní kritika
- kritika zleva – varianty marxismu
- 30. léta – frankfurtská škola
- Frank Raymond Leavis (1895-1978) – vliv zejména 30. - 50. léta v Británii, literární kritik, elitní pojetí literatury

Dwight Macdonald

- A Theory of Mass Culture, in: Rosenberg, B. and White, D. W. (eds.): *Mass Culture: The popular arts in America*, New York 1957.
- *Against the American Grain*. New York 1962.
- Tradiční kultura – lidová a vysoká, aristokratická, paralelní, nikoliv konkurenční
- Moderní kultura
  1. masová kultura (Masscult)
  2. vysoká – do 30. let buď akademismus (snaží se konkurovat napodobováním) nebo avantgarda, jež konkurenci vzdala
  3. Midcult – Middlebrow Culture – vzniká korupcí vysoké kultury

Frankfurtská škola

- označení v 60. letech zvnějšku, jádrem Institut für Sozialforschung (Institut pro sociální výzkum)
- otevřen 1924 při univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem
- od roku 1930 v čele Max Horkheimer
- od 1932 vydáván *Zeitschrift für Sozialforschung* (Časopis pro sociální výzkum)

Členové

- Max Horkheimer
- Friedrich Pollock
- Erich Fromm
- Herbert Marcuse
- Leo Löwenthal
- od 1938 také Theodor Adorno

Max Horkheimer (1895-1973)

- Narozen 1895 ve Stuttgartu, syn židovského továrníka, který se silně identifikoval s německým. Od mládí spřátelen s Friedrichem Pollockem.
- V roce 1919 začal studovat psychologii, filozofii a národohospodářství v Mnichově. Po semestru přešel s Pollockem do Frankfurtu. 2 semestry ve Freiburgu u Husserla. Velký dojem na něj udělal tehdejší Husserlův asistent Heidegger. Ve Frankfurtu jeho učitelem novokantovec Hans Cornelius. Disertace z filozofie a asistentura u Cornelia. V roce 1925 se habilitoval s prací o Kantově kritice soudnosti.
- Schopenhauer
- 1930 profesura sociální filozofie ve Frankfurtu a ředitelem *Institutu pro sociální výzkum*
- Emigrace Ženeva, Paříž, New York (Columbia University), 1941 Los Angeles
- 1949 návrat do Frankfurtu, 1950 obnoven Institut
- Hlavní spisy *Dialektik der Aufklärung* (1944, 1947) s Adornem, samostatně *Eclipse of Reason* (1947)

Erich Fromm (1900-1980)

- N. 23.3.1900 ve Frankfurtu, otec obchodníkem s ovocným vínem. Rabínská rodina otce i matky. Studoval sociologii, psychologii a filozofii ve Frankfurtu a Heidelbergu, promoval s prací o židovské diaspoře u Alfreda Webera, mezi učiteli dále Karl Jaspers a Heinrich Rickert. Studium talmudu.
- V polovině 20. let seznámení s psychoanalýzou, od roku 1927 praxe. Praxe v Berlíně, ve Frankfurtu od 1930 docent na psychoanalytickém institutu a sociálně psychologický spolupracovník Institutu pro sociální výzkum.
- Od 1934 v emigraci, Columbia University v New Yorku, 1939 opustil po konfliktech Institut.
- Od 1950 v Mexico-City na Universidad Nacional Autónoma de México
- knihy *Escape from Freedom* (US), *The Fear of Freedom* (UK), *The Art of Loving* (1956), *To Have or to Be?* (1976)

Leo Löwenthal (1900-1993)

- z židovské rodiny lékaře. Ovlivněn Siegfriedem Kracauerem.
- 1930 spolupracovníkem Institutu, hlavním úkolem příprava a vydávání Zeitschrift für Sozialforschung, vlastní oblastí zájmu sociologie literatury a masové kultury.
- Po druhé světové válce zůstal v USA, od 1956 University of California, Berkeley.
- Knihy *Literature and the Image of Man* (1957) and *Literature, Popular Culture, and Society* (1961)

Herbert Marcuse (1898-1979)

- Narozen v Berlíně. Otec spolujednatel textilky a stavební společnosti, židovská rodina. Studoval nejprve v Berlíně a pak ve Freiburgu i. B. dějiny literatury, filozofii a národohospodářství. Promoval 1922 disertací *Der deutsche Künstlerroman*.
- Po promoci žil v Berlíně. Nadšen Heideggerovou knihou *Sein und Zeit*, v roce 1928 přesídlil s rodinou do Freiburgu, kde se stal Heideggerovým asistentem.
- Marcuse šokován Heideggerovým přihlášením se k nacismu. Mezi dalšími filozofickými vzory Dilthey a Hegel. Velký význam Marxovy Ekonomicko-filozofické rukopisy, jež byly vydány poprvé 1932. Teprve v roce 1933 v Ženevě se stal členem institutu.
- 1934 do USA, nejprve pracoval pro zpravodajské služby a vládu, od 1952 univerzity Columbia a Harvard, později Brandeis University.
- Knihy *Reason and Revolution* (1941), *Eros and Civilization* (1955), *Soviet Marxism: A Critical Analysis* (1958), *One-Dimensional Man* (1964), *Repressive Tolerance* (1965).

Theodor Wiesengrund-Adorno

(1903-1969)

- ❑ Příjmení Adorno definitivně v kalifornském exilu v roce 1943.
- ❑ Narozen 11.9.1903 ve Frankfurtu. Otec Oscar Wiesengrund německý žid, evangelicky pokřtěn, velkoobchod s vínem. Matka Maria Calvelli-Adorno della Piana katolička, pocházela z korsické šlechty, až do sňatku úspěšná zpěvačka. K rodině patřila také matčina sestra, známá pianistka.
- ❑ Od 16 let vedle gymnázia studoval na konzervatoři, v kompozici jeho učitelem Bernhard Sekles. Pro jeho teoretické vzdělání nejvýznamnějším mentorem **Siegfried Kracauer**, s nímž se seznámil koncem 1. sv. války. Společná četba Kantovy Kritiky čistého rozumu. Počátkem 1921 jako maturant se seznámil s Lukácsovou Teorií románu. V témže roce četl Blochův spis *Geist der Utopie (1918)*

Exkurz: Siegfried Kracauer (1889-1966)

- syn židovského obchodníka, narozen ve Frankfurtu nad Mohanem.
- Studium architektury, přednášky z filozofie a sociologie, Darmstadt, Berlín a Mnichov. Vliv Georg Simmel.
- Nejprve do roku 1920 pracoval jako architekt, 1922-1933 vedoucí redaktor pro film a literaturu ve Frankfurter Zeitung, spolupráce s Walterem Benjaminem a Ernstem Blochem.
- Emigrace do Paříže 1933, 1940 USA.
- Eseje, fejetony, články pro FZ – např. *Ornament der Masse* (1927), knihy *Jacques Offenbach und das Paris seiner Zeit* (1937), *From Caligari to Hitler. A Psychological History of the German Film* (1947), *Theory of Film. The Redemption of Physical Reality* (1960).

Adorno pokračování

- 1924 Adorno promoval ve Frankfurtu u Hanse Cornelia s disertací *Die Transzendenz des Dinglichen und Noematischen in Husserls Phänomenologie*.
- 1924 ve Frankfurtu premiéra Bergových fragmentů z Wozzecka, domluvil si výuku skladby u Albana Berga. Do Vídně přišel počátkem roku 1925. U Eduarda Steuermanna studoval klavír.
- 1921-1932 publikoval cca 100 článků v oblasti hudební kritiky a estetiky. První filozofické pojednání až 1933 publikací jeho habilitace o Kierkegaardovi. Časopis *Musikblätter des Anbruch*
- V létě 1925 se vrátil do Frankfurtu a ve Vídni již jen sporadicky. 1927 v létě dokončil rozsáhlou práci *Begriff des Unbewußten in der transzendentalen Seelenlehre*, v níž se opět pokusil v Corneliově stylu o habilitaci u téhož. Nepřijata. Dále podporován otcem, od roku 1927 často pobýval v Berlíně, kde žila jeho přítelkyně Gretel Karplus, spřátelená též s Benjaminem. V Berlíně se stýkal s Benjaminem, Blochem, Brechtem, Weillem, Lotte Lenya atd. Důležitější než Kracauer nyní Benjamin.

Adorno pokračování

- V létě 1929 nástupcem Corneliovým Paul Tillich. Religiózní socialismus. Počátkem 1931 se u něj Adorno habilitoval prací *Die Konstruktion des Ästhetischen bei Kierkegaard*, přepracována 1933 a knižně vydána.
- Nástupní řeč jako soukromý docent *Die Aktualität der Philosophie*. Již v zimním semestru 1932/33 seminář o Benjaminově knize o truchlohře. K frankfurtskému debatnímu kroužku patřil také Karl Mannheim.
- V prvním ročníku *Zeitschrift für Sozialforschung* otiskl studii *Zur gesellschaftlichen Lage der Music* (1932)
- 1934-37 Oxford, 1936 článek *Über Jazz* v ZfS.

Exkurz: Walter Benjamin (1892-1940)

- Narozen v Berlíně v židovské obchodnické rodině, otec obchodoval s uměním.
- Od 1912 studoval střídavě ve Freiburgu i.B. a Berlíně filozofii, německou literaturu a psychologii. 1918 se v Bernu seznámil s Blochem. 1919 promoval v Bernu s disertací *Der Begriff der Kunstkritik in der deutschen Romantik*.
- *Rozsáhlé texty z 20. let - Goethes Wahlverwandschaften a Ursprung des deutschen Trauerspiels.*
- Vztah ke komunistické režisérce, herečce a pedagožce Asje Lacis. Návštěva Moskvy v zimě 1926/27. Jí věnována kniha aforismu *Einbahnstraße* z roku 1928.
- Od roku 1926 často pobýval v Paříži – surrealističtí spisovatelé. Počátkem 1929 se seznámil s Brechtem.
- 1933 emigrace do Paříže, podporován Hannah Arendtovou. *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, 1936 v Zeitschrift für Sozialforschung.
- Při pokusu o útěk do Španělska spáchal v září 1940 sebevraždu.

Adorno

- 1938-1949 USA, Institute for Social Research, Princeton Radio Research Project pod vedením Paula Lazarsfelda.
- Od 1941 Los Angeles, spolupráce s Horkheimerem na *Dialektik der Aufklärung* (1947). *Philosophie der neuen Musik* (1949). Výzkumný tým University of Berkeley a a Institute of Social Research studie *The Authoritarian Personality*
- Od 1949 Frankfurt.

Adorno – Horkheimer: Dialektika osvícenství

- *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*
- “Aporie, která před námi stála při naší práci, se ukázala být prvním předmětem, který jsme museli zkoumat: **sebezničení osvícenství**. Nepochybujeme o tom - a v tom spočívá naše petitio principii -, že svoboda ve společnosti je neoddělitelná od osvícenského myšlení [aufklärenden Denken]. Avšak věříme, že jsme právě tak zřetelně poznali, že pojem právě tohoto myšlení, neméně než konkrétní historické formy, instituce společnosti, do nichž je zapleten, již v sobě obsahuje zárodek onoho regresu, jenž dnes všude probíhá. Nepřijme-li do sebe osvícenství reflexi tohoto regresivního momentu, zpečetí svůj vlastní osud.”

„V jednom homérském vyprávění je zachováno vzájemné propletení mýtu, panství a práce. Dvanáctý zpěv Odyssey podává zprávu o plavbě kolem sirén. Jejich vábení je lákáním ke ztracení se v minulém. Avšak hrdina, ke kterému se obrací, dospěl v utrpení. V mnoha smrtelných nebezpečích, jimiž musel projít, se utvrdila jednota jeho vlastního života, identita osobnosti. (...) Neboť sirény vědí o všem, co se stalo, požadují za to budoucnost jako cenu, a slib šťastného návratu je klamem, jehož pomocí minulost lapá toužícího. Odysseus je varován Kírké, bohyní zpětné proměny ve zvířata, již odolal, a která mu za to dala sílu vzdorovat jiným silám rozkladu. Avšak lákání sirén zůstává nesmírně silné. Nikdo, kdo slyší jejich píseň, se jim nemůže vymknout. Mnoho hrůzy si muselo lidstvo způsobit, než bylo stvořeno Já, identický, účelově zaměřený charakter člověka, a něco z toho se ještě opakuje v každém dětství. Usilí o sebezachování je vlastní lidskému Já na všech stupních, a lákání ztratit jej bylo vždy spojeno se slepou rozhodností k jeho udržení. Narkotické opojení, které nechává za euforii, v níž je Já suspendováno, zaplatit spánkem podobným smrti, je jednou z nejstarších společenských institucí [Veranstaltung], které zprostředkovávají mezi sebezachováním a sebezničením, je pokusem Já přežít sebe sama. Strach ze ztráty Já a tím ze zrušení hranice mezi sebou a ostatním životem je spřízněn s příslibem štěstí, jímž byla v každém okamžiku ohrožována civilizace. Její cesta byla cestou poslušnosti a práce, nad níž září naplnění vždy jen jako zdání, moci zbavená krása.

Odysseova myšlenka, stejně nepřátelská vlastní smrti jako vlastnímu štěstí, o tom ví. Odysseus zná jen dvě možnosti úniku. Jednu předepíše svým druhům. Zacpe jim uši voskem a musejí veslovat podle fyzických sil. Kdo chce přežít, nesmí naslouchat lákání nenávratného, a to je sto jen tehdy, jestliže je neslyší. O to se společnost starala vždy. Žčerstva a koncentrované musejí pracující hledět kupředu a nechat být, co leží stranou. Pud, který je nutí k odbočení, musejí nechat sublimovat v dodatečné námaze. Tak se stávají praktickými. - Druhou možnost zvolil Odysseus sám, pán [Grundherr], který pro sebe nechává pracovat druhé. Slyší, ale bezmocně přivázan ke stěžni, a čím silnější je vábení, tím silněji se nechává spoutávat, tak, jako si později měšťané sami sobě odepírali štěstí tím tvrdošíjněji, čím blíže jim bylo díky růstu vlastní moci. Slyšené pro něj zůstává bez následků, jen hlavou může kývnout, uvolnit ji, je však již pozdě, druzi, kteří sami neslyší, vědí jen o nebezpečí písně, nikoliv o její kráse, a nechají jej u stěžně, aby zachránili jej i sebe. Reprodukují život utlačovatele zároveň se svým vlastním, a on již nedokáže ze své společenské role vystoupit. Pouta, kterými se neodvolatelně připoutal k praxi, zároveň zadržují sirény mimo praxi: jejich vábení je neutralizováno v pouhý předmět kontemplace, v umění. Spoutaný se účastní koncertu, nehybně naslouchaje jako později návštěvník koncertu, a jeho nadšené volání doznívá již jako aplaus. Tak se v okamžiku rozloučení s předchozím světem [světem magických praktik - pozn. M. B.] rozchází umělecký požitek a manuální práce. Epos již obsahuje správnou teorii. Kulturní statek stojí v přesné korelaci vůči komandované práci, a oba mají základ v neúprosnému nutkání ke společenskému panství nad přírodou."

Adorno - Horkheimer: Dialektika osvícenství.

Kulturní průmysl

- ▣ nástroj panství
- ▣ autonomie umění
- ▣ auratický charakter umění
- ▣ autoritární rebelie
  - ▣ *“Zábava je pokračováním práce v pozdním kapitalismu. Je vyhledávána tím, kdo se chce vyhnout mechanizovanému pracovnímu procesu, aby se na něj znovu připravil.” Adorno - Horkheimer (1989: 156)*

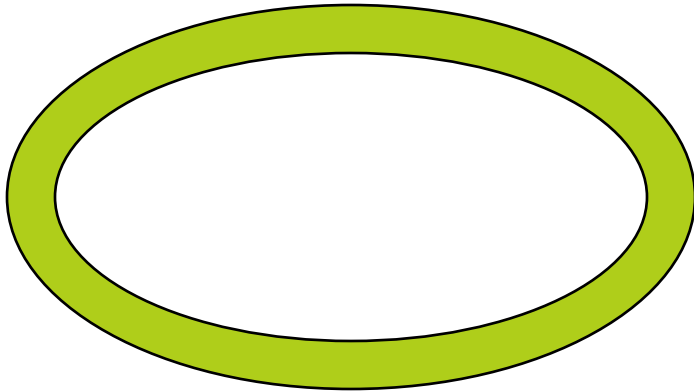
Aura uměleckého díla

- Walter Benjamin: *Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti* (1936)
- Adorno – polemika *O fetišovém charakteru v hudbě a regresí hudebního sluchu* (1938)
- Martin Heidegger: *Das Ding* (1950)

Modely struktury publika

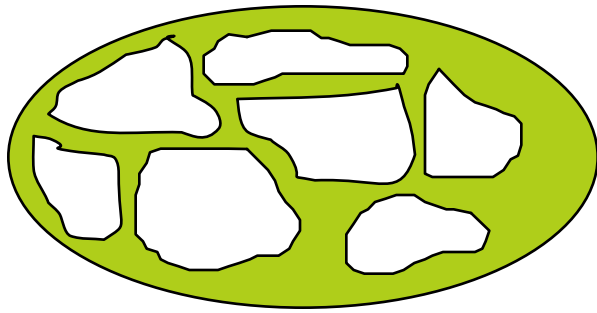
- homogenní: *nejnižší společný jmenovatel* (kulturní kritika)
- heterogenní: *diference jako indikátor nerovnosti* (teorie kulturního kapitálu)
- heterogenní: *technologický pokrok jako překonání nerovnosti* (postmoderní teorie segmentace trhu)

Homogenita publika

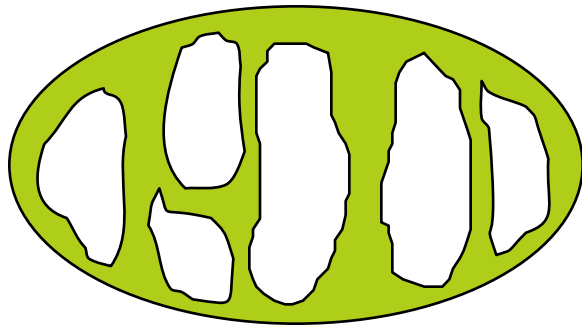

Unifikovaná masová
kultura jako **nejnižší**
společný jmenovatel

Heterogenita publika -

Model *taste cultures*

Model *culture classes*